

NIEMATERIALNE WARTOŚCI KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH

Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 15

Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, 2011

Joanna ANGIEL

Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Warszawa, Polska
e-mail: joannaangiel@wp.pl

PERCEPCJA NIEMATERIALNYCH WARTOŚCI POLSKICH RZEK PRZEZ STUDENTÓW UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

*PERCEPTION OF NON-MATERIAL VALUES OF POLISH RIVERS
BY STUDENTS OF THE UNIVERSITY OF WARSAW*

Słowa kluczowe: percepcja rzek, symbolika Wisły, sondaż diagnostyczny, edukacja geograficzna na temat rzek

Key words: perception of the rivers, symbolism of the Vistula River, diagnostic survey, geographical education of the river

Streszczenie W artykule zaprezentowano wyniki badań dotyczących percepcji rzek – ich wartości niematerialnych. Badania zarówno ilościowe jak i jakościowe przeprowadzono wśród studentów Uniwersytetu Warszawskiego w 2010 r. Opisywane przez respondentów rzeki były uznane przez nich jako „ich rzeki”. Najczęściej były to rzeki przepływające np. przez miejscowość, w której mieszkają lub w jej pobliżu. Zaprezentowano najczęściej wymieniane przez studentów wartości niematerialne „swojej rzeki”, a także – rzeki Wisły. Zwrócono uwagę na specyfikę języka jakiego, zarówno według autorki jak i respondentów, powinno się używać w przypadku opisu niematerialnych wartości rzek.

Abstract *The article presents the results of research on perception of rivers, their non-material values. The examinations, both quantitative and qualitative, were conducted among students of the University of Warsaw in 2010. The rivers described by the respondents were considered to be “their rivers”, most often either flowing through their hometowns or nearby. The non-material values of students’ rivers and the Vistula were presented. Much attention was paid to the specifics of the language, which should be used in describing non-material values of rivers according to the author and the respondents*

WPROWADZENIE

Percepcja rzek ogranicza się często do ich postrzegania w kontekście wartości użytkowych (użytkarnych). Wystarczy na przykład dokonać pod tym kątem analizy szkolnych podręczników do geografii, gdzie wartości te są jedynymi, które przedstawia się uczniom. Tymczasem rzeki, oprócz tych wartości kryją w sobie także wartości niematerialne, ważne pod względem, na przykład wychowania ku dostrzeganiu piękna przyrody, w tym jej elementów, jakimi są rzeki czy też uświadamiania sobie ich znaczeń symbolicznych, kulturowych (Kolbuszewski, 1992; Drobek, 1993; Krzymowska-Kostrowicka, 1999; Posern-Zieliński, 2000). Powstaje zatem pytanie, czy wartości niematerialne rzek są uświadamiane sobie przez młodych ludzi, żyjących w ich sąsiedztwie?

Przedmiotem autorskich badań, opisanych w niniejszym opracowaniu, była percepcja wartości rzek przez studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Ich celem było określenie, co według nich kryje się pod określeniem wartości materialnych oraz – niematerialnych rzek, a także jakim, według nich językiem powinno się opisywać jedno, a jakim drugie.

Autorka, w ramach prowadzonych wykładów ogólnouniwersyteckich. „Rzeki i ich wartości” przeprowadziła w latach 2009 i 2010 badania sondażowe wśród 112 osobowej grupy studentów (studia I stopnia), wśród których 42 % stanowili studenci Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych, a pozostali byli studentami innych wydziałów UW (m.in. psychologii, pedagogiki, historii, europeistyki, kulturoznawstwa).

Metodą badawczą był sondaż diagnostyczny, przeprowadzony podczas pierwszych zajęć, zanim rozpoczęto ze studentami dialog na temat wartości rzek. W kwestionariuszu ankiety zawarto dziewięć pytań, w tym trzy zamknięte, filtrujące oraz sześć otwartych, w tym jedno rankingowe.

W niniejszym artykule zaprezentowano tylko jeden aspekt badań, dotyczący percepcji wartości niematerialnych rzek, chociaż, dla porównania, kwestia ich wartości materialnych też się przezeń przewinie¹.

---

¹ Wartości materialne polskich rzek (określane także w literaturze jako użytkarne, użytkowe), bywają przywoływane w edukacji geograficznej, także szkolnej. W podręcznikach do geografii spotkamy na ich temat wzmianki; odnoszą się one do gospodarki wodnej, funkcji przemysłowych, komunalnych, żeglugowych, energetycznych rzek oraz procesów związanych z tworzeniem się mądów rzecznych itp. Pytani o te wartości studenci, wymieniali wśród nich w pierwszym rzędzie wartości rekreacyjne, sportowe, a niektórzy dostrzegli nowe wartości ekonomiczne związane np. z atrakcyjnością nieruchomości zlokalizowanych nad rzeką, a także potencjalnych nowych miejsc pracy.

PRZEBIEG BADAŃ I ICH WYNIKI

Jaka jest zatem percepcja przez studentów niematerialnych wartości rzek? Zapytano ich o to w pierwszej kolejności, w odniesieniu do rzeki określonej przez nich jako *swoja rzeka*. Do „posiadania” takiej rzeki przyznało się 90 % respondentów, a 3 % badanych nie umiało na to pytanie odpowiedzieć. Ci pierwsi, zostali następnie zapytani, dlaczego uważają daną rzekę za swoją. Autorka traktowała to pytanie jako *rozgrzewkę* do kolejnych odpowiedzi. Spodziewała się jednak, że wśród wyjaśnień znajdą się również takie, które wskażą na dostrzegane przez respondentów wartości niematerialne. I rzeczywiście, były wśród nich takie stwierdzenia dotyczące wartości symbolicznych rzeki czy też sentymentalnych, związanych ze wspomnieniami z ręką dzieciństwa i młodości.

Następnie zapytano badanych o wartości niematerialne ich rzek. Wśród respondentów 98 % jest przekonanych, że „ich” rzeki posiadają takie wartości. Na pytanie czego one dotyczą, najwięcej było odpowiedzi stwierdzających, że są to wartości estetyczne i krajobrazowe (31 %) oraz wartości sentymentalne, wiążące się ze wspomnieniami (15 %), wartości: kulturowe (14 %), a następnie: wartości przyrodnicze oraz sportowo rekreacyjne (po 12 %) oraz – wartości: symboliczne, historyczne, poznawcze.

Jest w Polsce rzeka, która stała się jednym z symboli naszego kraju, jego historii, polskiego patriotyzmu; Polacy – nasi przodkowie „ubrali ją” w wartości duchowe, nadali jej różnorodne znaczenia, których strzeżono tradycją przekazywaną z pokolenia na pokolenia, m. in. w legendach, pieśniach, piosenkach, a przede wszystkim w hymnie narodowym, w którym występuje wraz z inną rzeką (Wartą). Jest to Wisła. Autorka postanowiła sprawdzić, czy te wartości symboliczne - jedne z wartości niematerialnych Wisły, funkcjonują w percepcji badanych studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Zapytano ich, jakie dostrzegają trzy najważniejsze wartości niematerialne rzeki Wisły, prosząc o ułożenie ich w rankingu malejącym (autorka miała także świadomość, że dla 55 % respondentów nie jest to „ich” rzeka). Wyniki są następujące: najwięcej studentów (23 %) napisało, że jest to przede wszystkim wartość przyrodnicza (fot. 1). Na drugim miejscu (19 % respondentów) wymienione zostały przez nich wartości symboliczne Wisły; na trzecim miejscu (18 % odpowiedzi) znalazły się wartości estetyczne i krajobrazowe (fot. 2), w dalszej kolejności: wartości jej brzegów i mostów jako miejsca spotkań, możliwości wyciszenia, refleksji, kontemplacji, wartość kulturowa, poznawcza i badawcza, wartość sentymentalna. Na uwagę zasługuje fakt, bardzo małego zróżnicowania odsetka odpowiedzi wskazujących na wartości, które znalazły się na miejscu pierwszym, drugim oraz trzecim (ryc. 1).

Opis wyjaśniający postrzeganie przez człowieka niematerialnych wartości krajobrazów kulturowych, w tym takich ich elementów jak rzeki - dotyczy cech nie tyle (lub nie tylko) postrzeganych, ile odczuwanych: symboli intuicyjnie odbieranych, odczytywanych w krajobrazie przy pomocy kodu kulturowego. W przypadku opisywania wartości niematerialnych rygory obiektywnego języka nauki są w jakimś stopniu potrzebne, ale nie wystarczające.

Fot. 1. Wartości przyrodnicze wymieniane przez badanych studentów na 1 miejscu wśród wartości niematerialnych widoczne są na niemal każdym odcinku biegu Wisły (fot. J. Angiel).

Photo 1. Natural values listed by the respondents as first ones among non-material values are visible almost all along the Vistula (photo by J. Angiel).

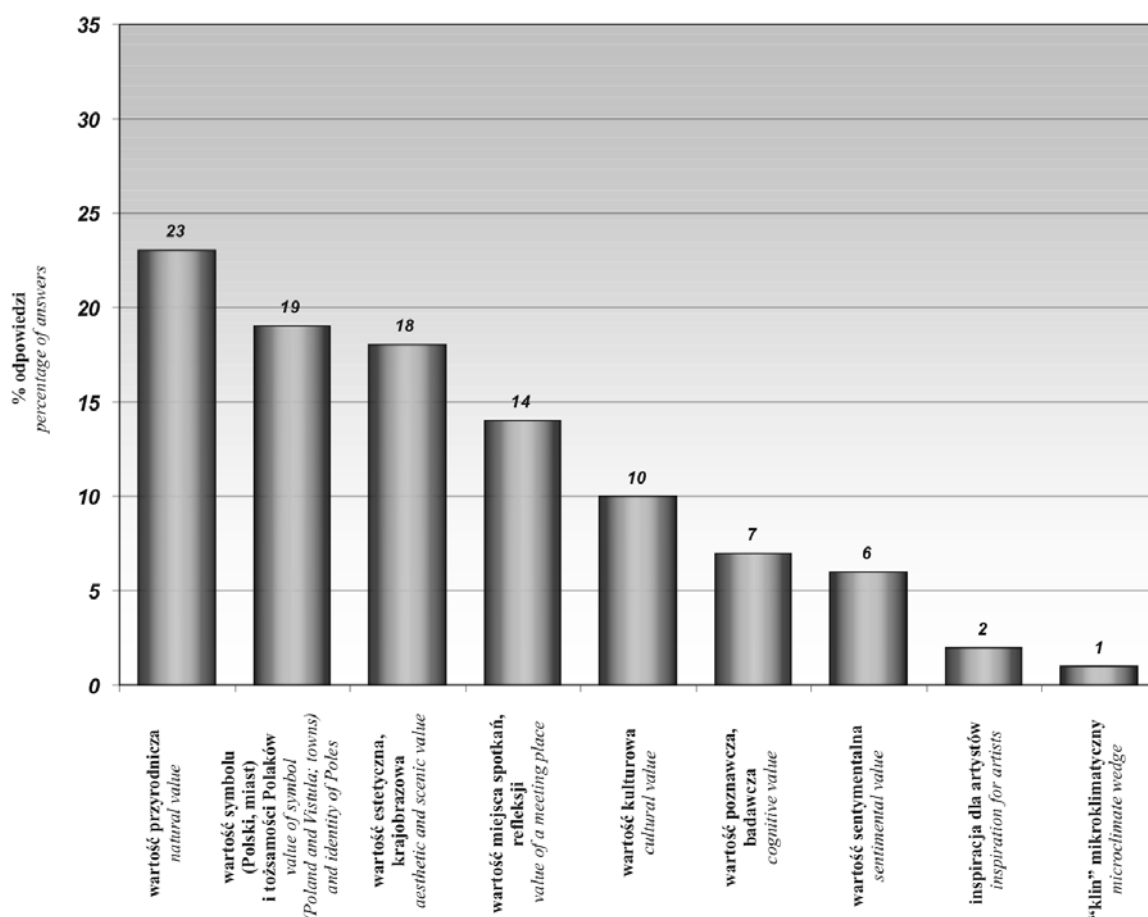
Fot. 2. Wartości estetyczne i krajobrazowe rzeki, często pomijane w edukacji geograficznej, były dostrzeżone przez respondentów na 3 miejscu w rankingu wartości niematerialnych (fot. J. Angiel).

Photo 2. Aesthetic and scenic values of the river, which are often passed over in geographical education, were listed by the respondents on the third place among non-material values (photo by J. Angiel).

O ile zatem, powinien to być „język rozumu”, sfery racjonalnej, a na ile „język serca”, czy też raczej język podporządkowany sferze emocjonalnej. Nie jest to nowy dylemat, na kwestie te zwracał przecież uwagę Wacław Nałkowski, sugerując współbrzmienie języka geografii rozumowej z językiem geografii malowniczej (Wilczyński, 1996). Wspominała o tym H. Libura w artykule na temat związku geografii z literaturą (Libura, 1990) oraz J. Kolbuszewski przedstawiając rolę literatury w tworzeniu „Karty kulturowej rzeki” (1993). Pytali również poeci, piszący o rzekach, w tym Wisły (Borowy, 1921; Mazurkiewicz, 1986):

*Jakim cię słowem nazwać, rzeko,
Kotysko legend mego kraju,
Struno, na której nowym wiekom
Pradawne wieki pieśni grają?*

Igor Sikirycki, 1980, ss.62 – 63.

Ryc. 1. Percepcja najważniejszej wartości niematerialnej rzeki Wisły przez respondentów. Źródło: opracowanie własne.

Fig. 1. Perception of the most significant non-material value of the Vistula River by the respondents. Source: own elaboration.

Zapytano zatem i studentów: jakim językiem należy opisywać wartości niematerialne rzek? Są oni zdania, że zadbać trzeba, aby język dotyczący opisu wartości niematerialnych rzek był obrazowy, ekspresyjny, subiektywny, zabarwiony emocjami, nasycony wspomnieniami; określano go jako język artystyczny, literacki (w tym poetycki)².

W jaki sposób powiązać język obiektywny nauki z językiem literackim, w tym być może - językiem poezji? Czy jest możliwe takie zespolenie, taki mariaż? Tak, takim językiem – zarówno rzeczowym, jak i literackim badani studenci napisali prace zaliczeniowe na temat swojej rzeki i jej rozmaitych wartości, w tym wartości niematerialnych, w formie *esejów geograficznych*. Eseje geograficzne są bowiem pojemną formą naukowo literacką, w której oba zagadnienia i dwa sposoby pisania o nich nie tylko „nie gryzą się”, ale przeciwnie – uzupełniają i tworzą całość.

² Dla porównania - wartości materialne rzek powinny być według studentów prezentowane językiem rzeczowym, formalnym, dokumentacyjnym, racjonalnym, „językiem faktów, konkretów i liczb”, co określali oni jako język naukowy.

Zamiast podsumowania i wniosków spróbujmy na koniec, spojrzeć na kwestię wartości niematerialnych rzek od strony edukacyjnej, zaprezentowanej w eseju pt.

„Twarze rzeki” dotyczącym Wisły³.

Czasem trudno przejść od „twardych danych” naukowych –
(wywodzących się z czasu Oświecenia),
mierzonych na liniijkach, taśmach i w menzurkach:
w centymetrach, kilometrach, metrach sześciennych na sekundę,
prezentowanych w wykresach, histogramach -
- jednym słowem ze świata liczb,
do świata znaczeń, wartości niematerialnych,
niewymiernych, nieobiektywnych -
- do świata kuszącego swoim powabem i tajemnicą,
jaką niesie przyroda, człowiek oraz jego kultura,
we wzajemnej koegzystencji.

Edukacja na temat rzek i ich wartości
daje możliwości zanurzenia się w oba te światy.
Obie warstwy poznawania, wzajemnie się dopełniają,
choć często spierają ze sobą o przynależną im rangę.

Rzeki mają różne oblicza percepcyjne.
Ma je także rzeka Wisła. Wśród nich jest kilka,
odzwierciedlających jej niematerialne wartości,
które można określić jako „duszę rzeki”.

Tworzy ją niematerialne i nieużytkowe
spojrzenie na rzekę przez ludzi
i nadawanie jej znaczeń duchowych,
określanych często metaforami czy epitetami.

Wyrażane są one poprzez literaturę piękną,
w tekstach o rzekach, mówiących wiele
o stosunku ludzi do środowiska,
o ich odczuciach względem rzek,
nadawanych jej znaczeniach.

Wisła w tych tekstach jawi się jako obiekt i symbol,
miejsce i przestrzeń, zjawisko – fenomen
w rozmaitych scenach i odmianach.

Rola Wisły była różna w historii Polski,
w dziejach żyjących w jej dorzeczu ludzi.
Jej wartości duchowe trwały niezmiennie
w słowach hymnu narodowego, personifikacjach, symbolice,
pielegnowane przez pokolenia w legendach, podaniach,
wierszach, piosenkach, przysłowiach.

---

³ Tekst autorki – niepublikowany.

Czym jest „nasza rzeka” dzisiaj -
rozumiana, odbierana i doświadczana
poprzez różne okulary percepcji, zależne od czynników osobowościowych,
społecznych, kulturowych, zwanych filtrami percepcyjnymi?
Dzięki badaniom percepcji rzeki,
analizie rozmaitych przekazów na jej temat,
doświadczeń z nią związanych dotykamy fenomenologii,
mamy do czynienia z podejściem humanistycznym
w geograficznych badaniach percepcji środowiska.
Warto odzwierciedlić je w edukacji geograficznej
szkolnej i pozaszkolnej – personalistycznej i całościowej,
która ukaże oblicza rzek nie tylko użytkowe,
ale także – duchowe, do tej pory traktowane marginalnie.

*

Jest to zadanie i wyzwanie dla edukacji geograficznej. Należy je podjąć, aby rzekę można było poznać z perspektywy obu ujęć – profili. Oblicze „królowej polskich rzek” zajaśnieje wówczas pełnym blaskiem.

LITERATURA

- Borowy W., 1921: „Wisła w poezji polskiej”, Warszawa.
- Drobek W., 1996: Przestrzeń kulturowa rzeki. [w:] Rzeki. Kultura – cywilizacja - historia, t.5, red. J. Kułtuniak, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Kolbuszewski J., 1992: Szczęście wiosłem wyliczane. Motyw rzeki w myśleniu symbolicznym i literaturze. [w:] Rzeki. Kultura – cywilizacja – historia, t.1, red. J. Kułtuniak, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Kolbuszewski J., 1993: Rola literatury i nauki o literaturze w tworzeniu „Karty Kulturowej Rzeki”. [w:] Karta Kulturowa Rzeki, Sympozjum w Rudach, Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska, Katowice.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1999: Przyrodniczo-kulturowa percepcja rzek ze szczególnym uwzględnieniem turystyki i rekreacji. [w:] Rzeki. Kultura – cywilizacja – historia, t. 8, red. J. Kułtuniak, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Libura H., 1990: Geografia i literatura. [w:] Przegląd Literatury Zagranicznej, Geografia humanistyczna, nr 4.
- Mazurkiewicz E., 1986: Wisło moja, Wisło stara. Antologia poezji, Wyd. Literackie, Kraków.
- Posern-Zieliński A., 2000: Rzeka jako element tożsamości kulturowej. [w:] Rzeki. Kultura – cywilizacja - historia, t. 9, red. J. Kułtuniak, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Sikirycki I., 1986: Wisła. [w:] Wisło moja, Wisło stara. Antologia poezji, red. E. Mazurkiewicz, Wyd. Literackie, Kraków, ss. 62 – 63.
- Wilczyński W., 1996: Geografia jako sztuka edukacji. [w:] Człowiek bliżej Ziemi, red. M.Z. Pulinowa, Warszawa.